

PALEO-AKTUEEL

NR 19 | 2008

Met de jaarlijkse uitgave van Paleo-aktueel
geven de medewerkers van het Groninger Instituut voor Archeologie
inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut

Vormgeving: Hannie Steegstra
Omslagontwerp: Coltsfootmedia, Noordwolde
Foto omslag: Aanzicht op achtersteven, kiel en overnaadse huid van scheepswrak NB 36
(archief Nieuw Land Erfgoed)

ISBN-9789077922460
ISSN 1572-6622

Website:
www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie
Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
tel. 050 363 6712 fax 050 363 6992
gia@rug.nl

Adres van de uitgever
Barkhuis Publishing
Zuurstukken 37 9761 KP Eelde
tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

2008, Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie /
University of Groningen, Groningen Institute of Archaeology

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen mits zij van een
duidelijke bronvermelding zijn voorzien. Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie

Paleo-aktueel 19

redactie

Jan Lanting
Martijn van Leusen
Daphne Maring-Van der Pers
Dick Stapert

Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
& Barkhuis
Groningen, 2008

In dit nummer: 1) Nederland, 2) Egypte, 3) Griekenland, 4) Italië, 5) De Krim, 6) Spitsbergen

In dit nummer: 1) Appingedam, 2) Delfzijl, 3) Dorkwerd, 4) Groningen, 5) Kroddeburen, 6) Noorderlaren, 7) Sellinger, 8) Warfhuizen, 9) Assen, 10) Emmen, 11) Emmerschans, 12) Swifterbant, 13) Oost-Flevoland, lokatie B36, 14) De Krim, 15) Rossum, 16) Steenwijkgebied, 17) Leusderheide, 18) Vechtgebied

Inhoud

Voorwoord	IX
M.J.L.TH. NIEKUS, J. BEUKER, L. JOHANSEN & D. STAPERT Een tweede 'Mander': een recentelijk ontdekt kampement van Neanderthalers (Dr.)	1
D. STAPERT, J. BEEN, J. BEUKER, L. JOHANSEN, M.J.L.TH. NIEKUS & P. WIERSMA Bladspitsen en andere middenpaleolithische vondsten rond het glaciële bekken van Steenwijk (Dr. en Ov.)	10
D. STAPERT & L. JOHANSEN Een bladspits met mogelijke sporen van schachting	20
D. STAPERT Kunstzinnige vingerwijzingen: sporen van paleolithische meisjes en jongens	29
P. CLEVERINGA, H. WOLDRING & H. DE WOLF Sterven op staande voet	39
E. DRENTH & M.J.L.TH. NIEKUS <i>Geröllkeulen</i> en <i>Spitzhauen</i> uit Nederland, in het bijzonder de provincie Drenthe	46
M.J.L.TH. NIEKUS Een studie naar de ontwikkeling van trapeziumvormige pijlbewapening tussen 8100 en 4100 BP	56
I.I.J.A.L.M. Devriendt De afgeronde vuurstenen artefacten van Swifterbant (Fl.). Vuurmakers, boren of toch iets anders?	66
I. WOLTINGE, L. JOHANSEN & D. STAPERT Vuurstenen met afgeronde uiteinden van Swifterbant (Fl.): vuurmakers?	71
A.L. VAN GIJN De interpretatie van gebruikssporen: de afgeronde stukken van Swifterbant (Fl.)	81
E. DRENTH Een afslag van rode Helgoland-vuursteen uit Emmen (Dr.)	88
M. DE WIT Onderzoek naar een urnenveld op de Rossumer es (Twente, Ov.)	94

H. FEIKEN IJzertijd-bewoning in een dynamisch landschap gevormd door Vecht en Angstel (Utr.)	102
R.P. EXALTUS & G.L.G.A. KORTEKAAS Prehistorische branden op Groningse kwelders	115
P. FLOHR & R.T.J. CAPPERS Akkers gearchiveerd in muren. Onderzoek naar Romeinse graanverbouw in Karanis (Egypte)	125
H.R. REINDERS De opgraving van het Huis met de Tobbe in Hellenistisch Halos	135
P.A.J. ATTEMA & T.C.A. DE HAAS Survey in de steppe: de eerste veldcampagne van het Džarylgač projekt (De Krim, Oekraïne)	142
H.A. GROENENDIJK De Hassebergril (Sellingen, Gr.) opnieuw bezocht	151
Y. BOEKEMA & H. WOLDRING Het palynologisch onderzoek van de Hassebergril (Sellingen, Gr.)	156
J.A.W. NICOLAY Een gouden pseudo-munthanger uit het Groningse terpengebied. De 9 ^e -eeuwse elite in beeld	161
J. SCHOKKER, H. WOLDRING, P. CLEVERINGA & J. WALLINGA Datering landschapsdegradatie te Messchenveld (Dr.)	168
H. WOLDRING, Y.R. NIESINK-VAN DER VEEN & P. CLEVERINGA Vegetatiehistorie van de onverveende pingo 'De Oorsprong' (Noordlaren, Gr.)	174
A.B.M. OVERMEER, A.F.L. VAN HOLK & H.R. REINDERS Een Scandinavische vrachtvaarder uit de Late Middeleeuwen?	184
W.A.B. VAN DER SANDEN & H. LUNING Kalverliefde in Kroddeburen (Gr.)?	194
C. TULP Een archeologische begeleiding bij de Nicolaïkerk te Appingedam (Gr.)	200
C. TULP De grachten rond borg Ringenum te Delfzijl (Gr.)	205

Y.I. AALDERS & L. HACQUEBORD	
Europese walvisvaarders en Russische jagers in Green Harbour, Spitsbergen	209
M. DALEMAN	
Graven op de Jodenkamp (Groningen)	215
J.J. DELVIGNE	
Van Giffen, Steenhuis en het toezicht bij de afgraving van de wierde van Dorkwerd (Gr.) in 1908	221

Voorwoord

Paleo-aktueel was altijd al een periodiek waarin een wijd scala van archeologische onderwerpen aan de orde kon worden gesteld. De bijdragen bestrijken een lange periode met geografisch ver uiteenliggende gebieden. Bovendien is Paleo-aktueel met ingang van dit nummer *full colour* geworden.

Een tiental artikelen is gewijd aan de steentijden. Deels is dit het gevolg van een sinds enkele jaren lopend succesvol survey-project in noordelijk Nederland, gericht op het Midden-Paleolithicum. De eerste bijdrage betreft een recent ontdekt kampement van de Neanderthalers in Drenthe waarover we nog wel meer zullen horen. Ook worden weer enkele bladspitsen beschreven, opvallende werktuigen van de laatste Neanderthalers. Verder geven in dit nummer jongpaleolithische jongeren middels handafdrukken *acte de présence*. Twee studies behandelen mesolithische voorwerpen: trapeziumvormige microlieten en curieuze rolsteenhamers. Meerdere vindplaatsen bij Swifterbant leverden vuurstenen artefacten met afgeronde uiteinden. Over de uiteenlopende interpretaties daarvan vindt u drie artikelen; in Paleo-aktueel 20 kunt u het vervolg van dit debat verwachten. Tenslotte wordt een bijlafslog van rode Helgoland-vuursteen uit het Neolithicum besproken.

Bijna net zoveel artikelen behandelen onderzoek in Nederland betreffende latere tijden. Zo wordt een deels opgegraven urnenveld in Rossum beschreven. Een reconstructie van het dynamische rivierlandschap van Vecht en Angstel verheldert de ijzertijdbewoning in dat gebied. In het voormalige kweldergebied bij Groningen hebben mensen in de ijzertijd mogelijk *fire stick farming* bedreven: het jaarlijks afbranden van de vegetatie om de gebruiksmogelijkheden van het land te verbeteren. Een middeleeuwse gouden hanger uit de omgeving van Warfhuizen wijst op het bestaan van elites. Een laatmiddeleeuws schip waarvan het wrak in de Noordoostpolder tevoorschijn kwam was vermoedelijk uit het Oostzeegebied afkomstig. De eerder in dit tijdschrift besproken skeletten van twee mensen en een koe te Kroddeburen worden opnieuw onder de loep genomen. Verder komen onderzoekingen van de Nicolaïkerk te Appingedam en de borg Ringenum te Delfzijl aan de orde, evenals de resultaten van een opgraving van een oude Israëlitische begraafplaats in de stad Groningen, de Jodenkamp. Tenslotte wordt een oude geschiedenis rond Van Giffen opgerakeld.

Ook buiten Nederland waren Groningse archeologen actief. Zo werd er wederom onderzoek verricht naar walvisvaarders op Spitsbergen. Van de stad Halos in Griekenland werd het zevende huis, van in totaal circa 1400, opgegraven. Een survey-project op de noordwestelijke Krim in de Oekraïne richt zich vooral op de Griekse kolonisatie in dat gebied.

De paleobotanici van het GIA waren bij meerdere projecten betrokken. Zo blijkt dat dennen hier nog lang voorkwamen na het einde van de laatste ijstijd. Een geulopvulling van de Hasseberggril, een fossiele beek in het voormalige Boertangerveen, werd pollenanalytisch onderzocht, evenals een onverveende pingo-ruïne bij Noordlaren. Ook het Messchenveld was weer onderwerp van onderzoek. Tenslotte wordt bericht over onderzoek in Karanis, Egypte, waarmee ook dit nummer weer een breed nationaal en internationaal overzicht aan onderzoek biedt.

De redactie

Onderzoek naar een urnenveld op de Rossumer es (Twente, Ov.)

*Miranda de Wit*¹

In het centrum van Rossum, op een terrein dat ligt ingeklemd tussen de begraafplaats bij de Katholieke Kerk aan de noordkant en de sportvelden van sportclub RSC aan de zuidkant, is enige tijd geleden een sporthal annex appartementencomplex gebouwd. In de vorige eeuw is bij het delven van graven op de katholieke begraafplaats een urnenveld ontdekt (Verlinde, 1980: 116: nr. 59 en Abb. 62). In 2005 en 2006 zijn delen van dit urnenveld door onderzoeksen adviesbureau BAAC bv archeologisch onderzocht. Het urnenveld bevindt zich op de flank van een lage dekzandrug, op de grens naar het lager gelegen gebied van de Rossumerbeek, en moet een omvang hebben gehad van minimaal 1,5 ha. Naast sporen van het urnenveld (kringgreppels, vierkante greppels, urnen met crematieresten, brandplekken e.d.) werden ook nederzettingssporen aangetroffen. Aan de hand van de resultaten van een proefsleuvenonderzoek op de locatie van de sporthal/het appartementencomplex, uitgevoerd door BAAC bv, bleek dat deze zich middenin het urnenveld bevindt. De gemeente Dinkelland besloot derhalve het terrein, met een oppervlakte van 0,3 ha, op te laten graven en gaf Archaeological Research & Consultancy (ARC) bv opdracht dit onderzoek uit te voeren. De opgraving vond plaats in juni en juli 2007.

Bodemopbouw

Op het onderzoeksterrein bevindt zich direct onder de bouwvoor een esdek dat met name aan de noordkant nog vrij dik is, op sommige plekken wel 1,5 m. In het esdek zijn verschillende ophogingsfasen te herkennen, in de vorm van plaggenlagen. Onder het esdek

bevindt zich een gevlekte laag, die moet worden beschouwd als menglaag van het esdek met het natuurlijke bodemprofiel. De vermenging heeft door verploeging en bioturbatie (dierwerking) plaatsgevonden. Onder deze menglaag bevindt zich het vaste zand, de C-horizont. Tijdens de opgraving werden de urnen die zich in de grafmonumenten bevonden reeds in de menglaag aangetroffen, terwijl de grafstructuren (greppels) en de overige sporen pas in het vaste zand zichtbaar werden.

Grafmonumenten in het urnenveld

Een groot aantal verschillende typen grafmonumenten is aangetroffen, bestaande uit één sleutelgatgraf met open voorhof, twee langbedden, zes graven met dubbele greppels, 23 kringgreppelgraven en 19 graven met vierkante (of rechthoekige) greppels (fig. 1). Bovendien zijn er aanwijzingen voor mogelijke grafheuveltjes zonder randstructuur, getuige de aanwezigheid van veertig 'losse' graven.

Het sleutelgatgraf en beide langbedden behoren tot de oudste grafmonumenten binnen het urnenveld van Rossum, daterend uit de late bronstijd. Sleutelgatgraven kunnen gedateerd worden na 2900 BP en zijn tot ca. 2700 BP in gebruik geweest. De ¹⁴C datering van het primaire graf in het sleutelgatgraf te Rossum geeft een ouderdom van 2770 ± 30 BP. Langbedden zonder paalzettingen en zonder crematies in *Kümmerkeramik* kunnen ook in deze periode gedateerd worden (Lanting & Van der Plicht, 2001/02: 213–217). Ook de graven met dubbele kringgreppels behoren tot deze vroegste fase van het urnenveld, maar hebben op basis van de urnen die in de graven

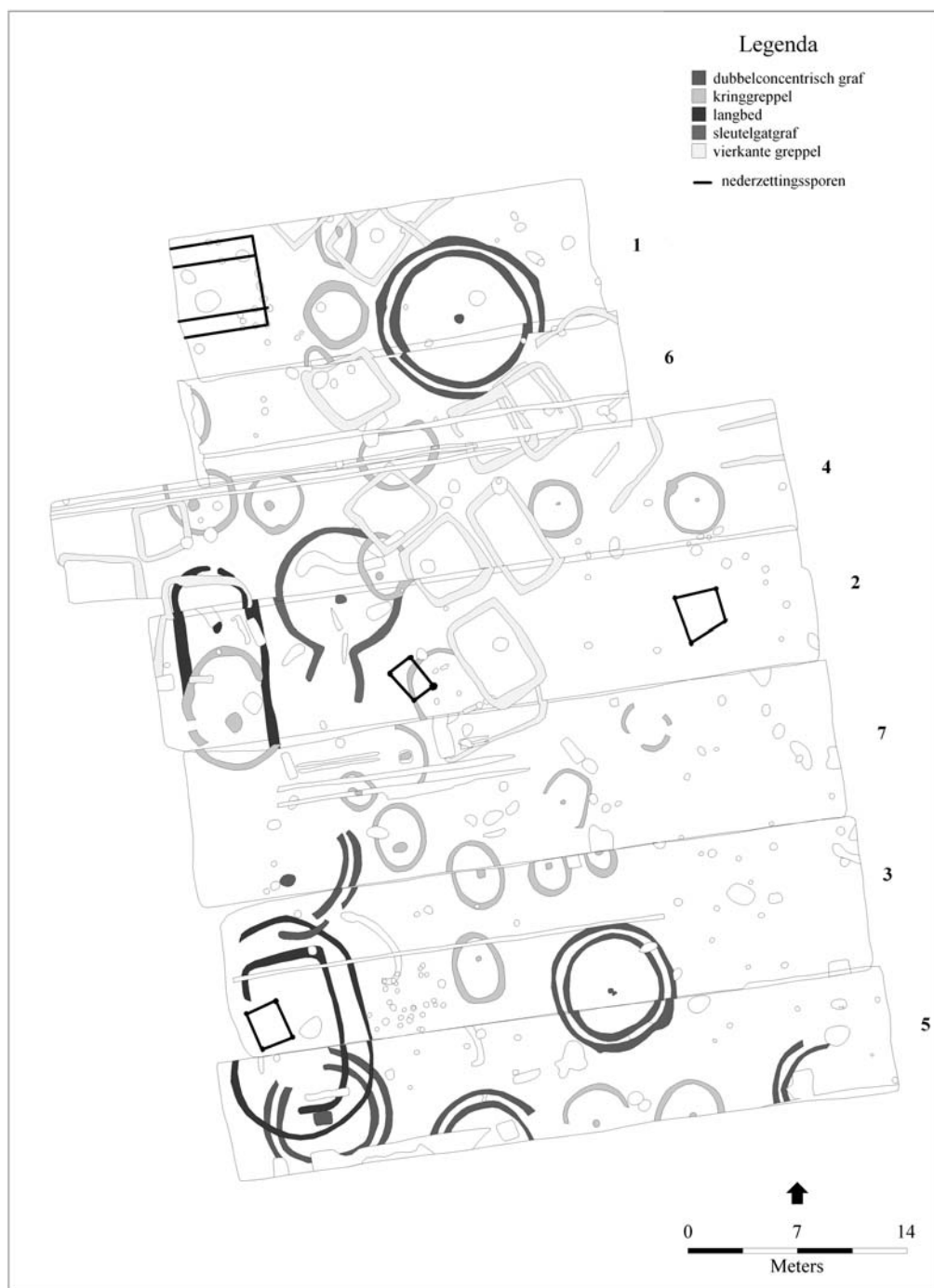

Fig. 1. Overzicht van de aangetroffen grafstructuren (met centrale bijzettingen) en overige structuren (kaart B. Schomaker, ARC bv).

zijn aangetroffen, een bredere datering (late bronstijd-vroege ijzertijd). De vierkante en rechthoekige greppels lijken op het eerste gezicht deel uit te maken van brandheuvels. te dateren vanaf de 6^e eeuw v.Chr. (overgang vroege naar midden-ijzertijd). Er zijn echter te Rossum geen aanwijzingen gevonden voor brandstapels. Uit de vroege ijzertijd zijn in Noord- en Oost-Nederland echter ook vierkante en rechthoekige greppels bekend, die slechts in een klein aantal gevallen een crematie of urn bevat. Een deel van deze kan wellicht beschouwd worden als restanten van inhumatiebijzettingen op het oude maaiveld (Lanting & Van der Plicht, 2001/02: 218).

Uit Westfalen zijn vierkante en rechthoekige greppels bekend die zelfs doorlopen tot na 200 v.Chr. (Lanting & Van der Plicht, 2005/06: 299–300). De vierkante en rechthoekige greppels te Rossum kunnen dus een oorsprong hebben in de vroege ijzertijd en wellicht langer doorlopen. De ¹⁴C datering van één van de brandgraven binnen de greppels geeft een datering in de midden-ijzertijd (2405 ± 30 BP), wat deze veronderstelling ondersteunt.

De kringgreppelgraven en de losse graven komen gedurende de gehele gebruiksperiode voor, van de late bronstijd tot ver in de vroege ijzertijd.

In het urnenveld zijn de crematieresten op twee manieren bijgezet. De eerste groep bijzettingen betreft crematieresten die zijn verzameld in urnen, die vervolgens in kuilen werden bijgezet (urngraven). De tweede groep betreft crematieresten die ogenschijnlijk los in kuilen of wellicht verzameld in vergankelijk materiaal zoals weefsels van organische vezels zijn bijgezet ('brandgraven').

Over het algemeen lijkt het dat vanaf de vroegste fase van het urnenveld zowel brand- als urngraven gelijktijdig werden gebruikt. Wel kan worden geconstateerd dat er over het algemeen meer brand- dan urngraven in het onderzoeksgebied aanwezig zijn.

In het sleutelgatgraf en in het noordelijke

langbed zijn de doden bijgezet in een brandgraf. In drie van de graven met dubbele greppels komen urngraven voor, in één komt een brandgraf voor en van de twee overige graven ligt de primaire bijzetting buiten het onderzoeksgebied. De 23 kringgreppelgraven bevatten voor het grootste deel brandgraven (elf stuks). In zes kringgreppelgraven komen urngraven voor en in de overige zes kringgreppelgraven is het primaire graf niet meer aanwezig of valt deze buiten het onderzoeksgebied. In geval van de 'losse' graven, zonder randstructuur, gaat het om vijftien urngraven en 25 brandgraven.

Het gebruik van nabijzettingen, het bijzetten van 'nieuwe' graven in bestaande grafmonumenten, wordt al gehanteerd in de periode voorafgaand aan de urnenvelden. Ook in de grafmonumenten in de urnenvelden komt dit gebruik veelvuldig voor. Hoewel deze bewering niet op harde feiten is gebaseerd, stellen Hessel & Kooi (2005) dat het zwaartepunt van de nabijzettingen in de vroege ijzertijd lijkt te vallen, zowel de nabijzettingen in de urnenvelden als in de voorgaande bronstijd-grafheuvels.

Over het algemeen werden nabijzettingen in de heuvellichamen geplaatst en hebben ze geen centrale positie. Een mogelijk voorbeeld hiervan is te zien in het meest noordelijke graf met dubbele kringgreppels. Ten noordoosten en zuidwesten van de centrale bijzetting, een urngraf, bevinden zich twee brandgraven, die samen met de centrale bijzetting op één lijn lijken te liggen. De brandgraven kunnen wellicht worden beschouwd als nabijzettingen te zijn die een speciale positie ten opzichte van het centrale graf hebben, maar zeker is dit echter niet. Ook is in één kringgreppel een nabijzetting aangetroffen, namelijk in het meest westelijke kringgreppelgraf in werkput 4. In dit grafmonument bestaat de centrale bijzetting uit een brandgraf met bijpotje dat geïnspireerd lijkt op bronzen vaatwerk en bevindt zich in de kringgreppel mogelijk een nabijzetting in de vorm van een brandgraf.

In de greppels van twee graven zijn (delen van) aardewerken potjes aangetroffen die niet als urn zijn gebruikt. Het betreft het hierboven genoemde graf met dubbele kringgreppels, waarin een platte schaal is aangetroffen, en het direct ten zuidwesten ervan liggende kringgreppelgraf, waarin restanten van een kom en een wandscherf met aankoeksel aan de binnenzijde zijn gevonden. Dit soort potten kan worden beschouwd als offers (Kooi, 1979). Ze kunnen lange tijd nadat de primaire begraafing heeft plaatsgevonden in de omringende greppel(s) zijn geplaatst. Wellicht kunnen de potten in de kringgreppel een voedseloffer hebben bevat, gezien de sporen van kookresten (aankoeksel) op de wandscherf.

Uit het onderzoek naar de houtskool die tussen de crematieresten is aangetroffen, blijkt dat de meest gebruikte houtsoorten bij het cremen eik, els en es zijn. Daarnaast zijn in geringe mate berk, hazelaar, beuk en mogelijk esdoorn of linde gebruikt. Ook werd tussen de crematieresten veel struikheide aangetroffen. Er lijkt een verschil in houtgebruik te zijn tussen urngraven en brandgraven. In urngraven is vooral eik, els en struikheide gevonden, in brandgraven ook andere houtsoorten. In alle perioden zijn eik, els en struikheide voor de brandstapels gebruikt, waarbij eik dominant is. Uit het onderzoek komt naar voren dat in de nabije omgeving van het grafveld in ieder geval els en struikheide voorhanden zijn geweest en waarschijnlijk ook eik, es en beuk. Het voorkomen van struikheide in de late bronstijd wijst op het toen al meer open karakter van het landschap, een tendens die sterker werd gedurende de ijzertijd. Struikheide is in geringe mate in crematies uit de late bronstijd aangetroffen en in grotere hoeveelheden in crematies uit late bronstijd-vroege ijzertijd.

Ook de aanwezigheid van berk en hazelaar, die uitsluitend in graven uit de vroege ijzertijd zijn aangetroffen, getuigt van het terugdringen van dichte loofbossen en het opener worden van het landschap.

Crematieresten

Van het totale aantal gecremeerde individuen kon middels het fysisch antropologisch onderzoek van slechts zeven het geslacht worden bepaald, namelijk twee vrouwen en vijf mannen. Van de overige individuen is het niet mogelijk het geslacht te bepalen, vanwege de sterk gefragmenteerde of gedeformeerde skeletelementen, of vanwege de leeftijd van de individuen: bij kinderen is het veel moeilijker het geslacht te bepalen dan bij volwassenen.

De leeftijdsschatting is eveneens in de meeste gevallen bemoeilijkt door fragmentatie van het materiaal, maar ook door de krimpfactor die bij de verbranding optreedt. Toch is het in de meeste gevallen wel gelukt het onderscheid te maken tussen volwassen en niet-volwassen individuen. In totaal zijn negenvijftig leeftijdsschattingen gedaan, 37 volwassenen en 22 niet-volwassenen. Binnen de categorie volwassen individuen zijn er vijf waarvan een iets nauwkeuriger leeftijdsschatting kan worden gedaan. Deze schattingen variëren van 25 tot 60 jaar. Binnen de categorie niet-volwassen individuen zijn tien individuen jonger dan 12 jaar en tien individuen tussen de 12 en 24 jaar. Van twee vermoedelijke kinderen is geen exactere leeftijd te schatten.

Afgezien van één graf betreffen alle crematies individuele bijzettingen. De uitzondering hierop betreft een los brandgraf waarin de resten van twee individuen zijn aangetroffen, namelijk van een volwassene (waarschijnlijk een vrouw) en een jong kind.

Bijzondere vondsten

Onder het vondstmateriaal bevinden zich drie voorwerpen die bijzondere aandacht verdienen. Het betreft een benen knoop, een bijpotje dat mogelijk is geïnspireerd door bronzen vaatwerk en een grote urn met cordonversiering. Het enige dierlijke botfragment dat is aangetroffen, betreft een versierd fragment dat als knoop kan worden geïnterpreteerd (fig. 2). Het bevond zich tussen de crematie-

Fig. 2. Benen knoop uit dubbelgraf (foto L. de Jong, ARC bv).

resten van het dubbelgraf en is te associëren met het jonge kind dat hier is begraven. Dit graf wordt gedateerd in de late bronstijd (2975 ± 30 BP). De knoop is vervaardigd uit de schacht van een radius (spaaakbeen) van waarschijnlijk schaap. Aan de 'bovenzijde' is de knoop versierd met twee verticale kraslijnen aan de uiteinden, en daartussen twee kraslijnen in de vorm van een kruis. De knoop is meeverbrand op de brandstapel en daardoor wit verkleurd, iets vervormd en incompleet.

Benen knopen worden, zij het zelden, vooral in grafcontext maar ook in nederzettingcontext aangetroffen. In Nederland zijn uit nederzettingcontext knopen bekend uit Zeewijk en 'De Bogen' (Voetakker, vindplaats 28-1) bij Meteren. In Nederland zijn vier locaties waarin knopen in grafcontext zijn aangetroffen, waaronder de knoop uit Rossum. Een directe parallel van de knoop uit Rossum is aangetroffen in een urn uit een grafheuvel, gelegen tussen Borger en Drouwen (Lanting *et al.*, 2001).

Een andere tegenhanger van een knoop uit de vroege midden-bronstijd is aangetroffen in de primaire crematiebijzetting van tumulus 5 bij Toterfout-Halve Mijl. Zowel de knoop uit Borger als die uit Toterfout-Halve Mijl worden met een kind van ongeveer twee jaar geassocieerd, en dit versterkt de aanname dat de knoop uit Rossum bij het jonge individu in dit graf behoort. Tot slot zijn fragmenten van vier of vijf knopen aangetroffen in een Larenurn uit tumulus 1 op de Zevenbergen bij Oss. Het feit dat alle uit graven bekende knopen

zijn meeverbrand, duidt erop dat ze gedragen werden op de kleding die de dode droeg tijdens de crematie. Benen knopen moeten daarom niet als bijgift worden beschouwd, maar als een functioneel onderdeel van de kleding.

Het tweede bijzondere voorwerp betreft een bijpotje dat geïnspireerd lijkt te zijn door bronzen vaatwerk (fig. 3). Het potje is aangetroffen in het reeds eerder genoemde kringgreppelgraf in werkput 4, waarin tevens een nabijzetting is aangetroffen. Uit de crematie kon worden afgeleid dat hier een jong individu bijgezet is, met een leeftijd tussen 16-20 jaar. Het bijpotje is reducerend gebakken en het wandoppervlak is gepolijst. Deze bakwijze en wandafwerking verhogen de suggestie van een metaal-uiters. De versiering van het bijpotje is minder uitbundig dan de bronzen gordeldozen, maar het idee is wel vergelijkbaar. Het bijpotje is versierd met groepjes van drie horizontale lijnen. Een opvallend detail is dat de schouderknik is versierd met fijne, verticale krasjes die sterk vergelijkbaar zijn met de manier waarop de ribbels op de bekende bronzen gordeldoos uit een urnenveld bij Drouwen zijn versierd (Butler, 1965).

Het bijpotje uit Rossum heeft uiterlijke kenmerken van zowel de bronzen gordeldozen of *hanging bowls* (buikknik, deels versiering) als van de kleine aardewerkvormen uit de Zuidwestduitse *Urnenfelderkultur* (omgeving van Rheinland-Pfaltz, oostelijke Eifel). Het exemplaar uit Rossum is echter geen exacte vormkopie. Gezien dit feit is het mogelijk dat hier zowel sprake is van invloeden uit het noorden (de gordeldozen uit Noord-Nederland, Noord-Duitsland, Scandinavië) als uit het zuiden (de kleine potjes uit de *Urnenfelderkultur*).

Als derde kan een grote urn worden genoemd, afkomstig uit een graf met dubbele kringgreppels in werkput 3 (fig. 4). De urn wordt gedateerd in de late bronstijd en heeft een pothoogte van ca. 34 cm en een maximale buikomtrek van eveneens ca. 34 cm. De urn

Fig. 3. Bijpotje, geïnspireerd op bronzen vaatwerk (foto L. de Jong, ARC bv).

is, vlak boven de grootste buikomvang, versierd met een plastische cordon, met vingeropdrukken. Deze cordon is duidelijk naderhand aangebracht. Op deze urn was een pot met een tweemaal scherp verticaal doorboorde, lipvormig handvat geplaatst, daterend uit de vroege ijzertijd. Het is opvallend dat de onderzone van deze pot volledig is verbrand, waarbij het aardewerk door en door is geoxideerd en verpoederd, terwijl de rand en schouder weliswaar aan de buitenzijde oxiderend zijn gebakken, maar niet de karakteristieke orangerode kleur hebben van verbrande scherven. Een verklaring voor dit verschijnsel zou kunnen zijn dat de pot (met eventuele inhoud) rechtop is bijgezet bij de brandstapel en dat alleen de onderkant met het vuur in contact is gekomen.

Waarschijnlijk moet aan de persoon in dit graf een hogere status worden toegekend. Naast het aardewerk en het feit dat deze per-

soon is bijgezet in een grafheuvel die omgeven is door dubbele kringgreppels, wijst ook de volledigheid van de crematieresten hier op. Deze zijn zeer zorgvuldig verzameld voordat ze werden gedeponeerd in de urn, aangezien er geen skeletdelen ontbreken. Bovendien kunnen de vrij hoge leeftijd van het gecremeerde individu, een man tussen de 40-60 jaar, en de minimale artritische verschijnselen die op de botresten zijn aangetroffen, aangeven dat deze persoon tijdens zijn leven weinig zware lichamelijke arbeid heeft verricht en een hogere positie heeft genoten.

Nederzettingssporen

In het onderzoeksterrein is een aantal structuren aangetroffen dat te maken heeft met een nederzetting. Deze betreffen drie spiekers en de oostkant van een groter gebouw, waarschijnlijk van een huis (zie fig. 1). Deze structuren lijken over het urnenveld heen te

Fig. 4. Urn met cordonversiering (foto L. de Jong, ARC bv).

liggen. De spiekers in het onderzoeksgebied zijn alle vierpalig. Mogelijk hebben ze deel uitgemaakt van het erf van het huis waarvan in de uiterste noordwesthoek van het onderzoeksgebied een deel van de plattegrond is gevonden. Hier is de oostelijke helft van een gebouw aangetroffen. Het betreft een oost-west gelegen, drieschepig huis. De totale breedte van het gebouw is 7 m.

Daarnaast blijkt uit het aardewerkonderzoek dat zich aan de zuidkant van het onderzoeksgebied een 'ruis' van aardewerk uit de vroege bronstijd bevindt. Dit aardewerk is in

vier sporen aangetroffen die worden geassocieerd met het urnenveld en kan worden beschouwd als opspit, dat tijdens de graafwerkzaamheden ten behoeve van het urnenveld in de sporen terecht is gekomen. Het geeft echter wel aan dat zich mogelijk ten zuiden van het onderzoeksgebied (bewonings)sporen uit de vroege bronstijd hebben bevonden.

Conclusie

Uit onderzoek naar urnenvelden, zoals bijvoorbeeld naar De Zandhorst te Oldenzaal (Hijzeler & Verlinde, 1975; Verlinde, 1980),

blijkt dat de urnenvelden in Twente zowel noordelijk als zuidelijke invloeden hebben, naast sterke invloeden uit Westfalen (Ems cultuur). Ook het urnenveld te Rossum, in gebruik geweest in de late bronstijd en de vroege ijzertijd, geeft dit weer. De grafmonumenten hebben aansluiting bij de grafmonumenten zoals we die in Noord(oost)-Nederland en aangrenzend Duitsland kennen. Een aantal bijgaven, zoals het op bronzen vaatwerk geïnspireerde bijpotje en de benen knoop geven ook zuid(westelijke) invloeden aan.

Summary: An urnfield on the Rossumer Es (province of Twente and Overijssel)

In the summer of 2007, part of a cemetery dating from the Late Bronze Age and the Early Iron Age was excavated at the village of Rossum in the northeastern part of Twente. The cemetery is located on the edge of a low ridge, near a brook. Numerous graves were found, some surrounded by ditches, in which the burials (cremations) were placed in pits, either in urns or unurned. Within some of the circular, square or rectangular ditches no burials were found. In those cases the cremated remains may have been placed on the ground and only been covered by the low mounds that must have been present originally, or in shallow pits that have been ploughed out since. In some graves no burials were found, as they might not have been placed in the ground and have been lost in earlier times. Physical-anthropological research revealed that the burials contained both adults and children, of all ages. There is evidence of social stratification. Besides features belonging to the cemetery, traces of three granaries and part of a house plan were also uncovered, which are probably younger than the cemetery. Although the burial rite in the cemetery of Rossum has very close links to contemporary burial practices in cemeteries on the sandy soils of the northern Netherlands and northwestern Germany, there may have been south(west)ern influences as well, considering the finds of a decorated button made of animal bone and an urn that resembles both bronze hanging bowls and

small types of pottery found in graves in the Urnfield Culture of southwestern Germany.

Noot

1. Archaeological Research & Consultancy (ARC) bv, Koningsweg 48, 9701 CA Groningen.

Literatuur

- Butler, 1965. Ook eens iets voor de dames. Een bijzonder facet van de Noordnederlandse bronsbewerking in de 8e eeuw v. Chr. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 83, 163–198.
- Hessing, W. & P.B. Kooi, 2005. Urnenvelden en brandheuvels. Begravingen en grafritueel in de late bronstijd en ijzertijd. In: L.P. Louwe Kooijmans, P.W. van der Broeke, H. Fokkens & A. van Gijn (eds), *Nederland in de prehistorie*. Amsterdam, Bert Bakker, 631–654.
- Hijzeler, C.C.W.J., & A.D. Verlinde, 1975. Das Urnenfeld ‘De Zandhorst’ in Oldenzaal. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 25, 37–49.
- Kooi, P.B., 1979. *Pre-Roman Urnfields in the North of the Netherlands*. Dissertatie Universiteit Groningen.
- Lanting, J.N., W. Prummel & A.G.F.M. Cuijpers, 2001. Eindelijk de hond in de pot gevonden (Dr.). *Paleo-aktueel* 12, 80–84.
- Lanting, J.N. & J. Van der Plicht, 2001/02. De ¹⁴C-chronologie van de Nederlandse pre-en protohistorie IV: bronstijd en vroege ijzertijd. *Palaeohistoria* 43/44, 117–262.
- Lanting, J.N. & J. Van der Plicht, 2005/06. De ¹⁴C-chronologie van de Nederlandse pre-en protohistorie V: midden- en late ijzertijd. *Palaeohistoria* 47/48, 241–427.
- Verlinde, A.D, 1980. Die Gräber und Gräbfunde der späten Bronzezeit und frühen Eisenzeit in Overijssel, III. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 30, 65–168.